

2024, 13 (3), 1587-1610 | Araştırma Makalesi

Kur'ân Bağlamında Mefsedetin Önlenmesine Yönelik Bir Tedbir Olarak Mezâcir ve Yöntemleri

Aslan Çıtır¹

Öz

Makalenin konusu; mefsedet, mazarratı ve masiyeti engellemeyi, zararı defetmeyi, suça bulaşıp günaha karışmayı önlemeyi ve cürüm işlemekten caydırmayı içeren mezâcir ve yöntemleridir. Amaç; kadim vahiy geleneğinde nebevî bir davranış modeli niteliği taşıyan, usûlü'd-dinin bir bölümünü içeren mezâcirin tahlil etmektir. Mezâcir; içeriği makale formatının ötesine geçen kapsamlı bir konudur. Bu araştırma makalesinde mezâcirin sınırları zarûrât-i hamse terkihiyle tanımlanan dinin, aklın, canın, malın, neslin korunması çerçevesinde belirlenmiştir. Bu hakların korunmasında zararı defetmeyi, günaha bulaşmanın ve suça karışmanın önlenmesini içeren mezâcirin metodlarının caydırıcı gücü incelenmiştir. Mezâcir'de güzel sözün, af ve ihsanın gücü; zararın önlenmesinde sedd-i zerâ'i, kefâret, had ve cihat gibi yöntemlerin etkisi analiz edilmiştir. Kur'ân'ın zararı defetmede emrettiği ve önerdiği uygulamalar âyetler rehberliğinde kaleme alınmıştır. Kur'ân suçun ve zararın verdiği hasara, müeyyidelerin caydırıcılığına göre mutedil bir def-i mefâsit metodu belirlemiştir. Zararı önlemede öncelik güzel söz, af ve ihsan yöntemine verilmiştir. Bu metodların yetersiz olduğu cürümlerde cezâ-i müeyyideler tercih edilmiştir. Mezâcir'de tedricilik esas alınmıştır. Örneğin kefâret müeyyidesinin zararı defetmede yeterli görüldüğü cürümlerde daha ağır müeyyidelere müracaat edilmemiştir. Fakat bazı suçların cezâ-i müeyyidelerinde hafifletme söz konusudur. Kısas gibi ağır cezalarda diyet ve af tercihi maktûlün velisi ya da vâsîsine bir hak olarak verilmiştir. Sonuç olarak mezâcirin ihtiva ettiği ceza-i müeyyidelerin; suçun aleniyetini, yayılmasını engelleyici tedbir olarak toplumsal vicdânî yapıyı muhafaza etme amacına matuf olduğu görülmektedir. Bu çalışmada tahlil edilen mezâcirin; usûlü'd-din çerçevesinde Kur'ân merkezli analizinin tefsir literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Mezâcir, Mefsedet, Def-i Mefâsit.

Çıtır, Aslan (2024). Kur'ân Bağlamında Mefsedetın Önlenmesine Yönelik Bir Tedbir Olarak Mezâcir ve Yöntemleri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13 (3), 1587-1610.
<https://doi.org/itobiad.1499546>

GelişTarihi	11.06.2024
Kabul Tarihi	22.09.2024
YayınTarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü/İslam Sanatları ve Dini Musiki Ana Bilim Dalı, Çankırı, Türkiye, aslancitir@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5345-8512.

2024, 13 (3), 1587-1610 | Research Article

Mazâjir and Its Methods as a Measure to Prevent Subversion in the Context of the Qur'an

Aslan Çıtır¹

Abstract

The subject of the article; is the mazajir (mezâcir) and its methods which includes preventing evil and rebellion, harm, involvement in crime, preventing involvement in sin and deterring crime. The purpose of the article is to analyze the term mazajir, which is a behavioral model of prophecy in the ancient tradition of revelation and contains a part of the essence of religion (usûlü'd-dîn). Mazajir; is a comprehensive subject whose content goes beyond the article's format. In this research article, the boundaries of the mazajir are determined within the framework of the protection of religion, mind, life, property and progeny, which are defined by the compound zarûrât-i hamse (five human rights that must be protected). In the protection of these rights, the deterrent power of the methods of alibi, which includes preventing harm, being involved in sin, and preventing involvement in crime, has been examined. The power of kind words, forgiveness and kindness in the mazajir; The effects of methods such as sedd-i zerâ'i (blocking the path to evil), atonement, hadd and jihad in preventing harm were examined. The practices that the Qur'an commands, and recommends in warding off harm are written under the guidance of verses. The Qur'an has determined a middle way of repelling evil according to the damage caused by crime and harm and the deterrence of sanctions. In mazajir harm, priority is given to the methods of good words, forgiveness and beneficence. If these methods were inadequate, penal sanctions were preferred for crimes. In preventing evil gradualism is taken as a basis. For example, in crimes where the sanction of atonement was deemed sufficient to prevent harm, more severe sanctions were not applied. However, there is a mitigation in the penalties for some crimes. In severe punishments such as retaliation (kisas), the choice of compensation and amnesty is given to the parent or guardian of the victim as a right. As a result, the penalties and sanctions contained in the mazajir, aimed at preserving the social conscience structure as a measure to prevent the publicity and spread of the crime. This study; It will contribute to the literature within the framework of the essence of religion (usûlü'd-din), focused on tafsir of the term mazajir, which is introduced with the word zecr in fiqh method (usûlü'l-fikh) books.

Keywords: Tafsîr, Qur'an, Mazajîr, Evil, Prevent Evil.

Çıtır, Aslan (2024). Mazâjir and Its Methods as a Measure to Prevent Subversion in the Context of the Qur'an, *Journal of the Human and Social Science Researches* 13 (3), 1587-1610.
<https://doi.org/itobiad.1499546>

Date of Submission	11.06.2024
Date of Acceptance	22.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof. Çankırı Karatekin University, Faculty of Islamic Science, Department of Islamic History and Arts/Turkish Religious Music Main Branch, Çankırı, Türkiye, aslancitir@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5345-8512.

Giriş

İnsanlar; unutarak, istem dışı veya kasten çevresine zarar vermekte; suça ya da günaha bulaşmaktadır. Suç ve günah işlemeyi engellemek, zarar vermeyi defetmek; mezâciri ihtiva etmektedir. Kadim vahiy geleneğinde, ilk peygamberden itibaren mezâciri içeren hususlar, muhtelif masiyet sâikleriyle ilâhi mesajların gündeminde olmuştur.

Müfessir Râgıb el-İsfahânî (öl. V/XI yüzyılın ilk çeyreği), mezâcirin kavramsal çerçevesini “Allah insanlardan bazılarını, bazılarıyla defetmeseydi yeryüzüne bozgunculuk (kaos, kargaşa) hakim olurdu.” (el-Bakara 2/251); “Allah insanlardan bazılarıyla, bazıları def etmeseydi, Allah’ın isminin çokça zikredildiği manastırlar kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi (harap olurdu)” (el-Hacc 22/40) ve “Zinaya yaklaşmayın, zira o (zina) çok büyük bir kötülüktür.” (el-İsrâ 17/32) âyetlerin rehberliğinde oluşturmuştur. Râgıb, mezâciri; itikat, ibadet ve muâmelât gibi kavramlarla aynı çerçevede dercetmiştir. O, mezâciri; iman esasları, ibadetler ve muâmelât gibi usûlü’ d-dîn terkinin bir bölümü kabul etmiştir. Bu bağlamda Râgıb; mezâciri, peygamberlerin tamamının şeriatlerinin, neshe maruz kalmayan esaslarından biri olduğunu ifade etmiştir. (Râgıb, 1420/1999: 1/30-31; detaylı bilgi için bk. Çıtır, 2023: 243, 327-336).

Ayrıca mezâcir; *Tefsir Terimler Sözlüğü*’nde “ıslah edici âyetler ve mü’minleri günahattan ve kötülükten sakındıran Kur’ân nasları” anlamında Zevâciru’l-Kur’ân kavramıyla izah edilmiştir. (Demirci, 2009: 285). Ancak bu makalede Râgıb’ın çerçevesini oluşturduğu Mezâcir kavramı tercih edilmiştir. Bu saiklerle Mezâcir, bu makalenin gündemine alınmıştır.

Tefsir ve lügat kitaplarında genelde zecir kelimesi yer almış³ (Halil b. Ahmed, 1/321; Mâverdi, 2/35; Sem’ânî, 5/310); mezâcir ise bazı tefsirlerde kullanılmıştır. (Sem’ânî, 1418/1997: 1/386; Râgıb, 1420/1999: 1/30-31; Ebüssuûd, 8/217; Bursevî, 9/393; Âlûsî, 1415/1995, 14/207; Kınûcî, 1412/1992, 3/14; Hererî, 1421/2001, 29/23). Yapılan literatür taramasında zecir, mezâcir ya da zevâciru’l-Kur’ân kavramını inceleyen makale ya da tez formatında bir çalışmaya rastlanılmamış; sadece maslahat-mefsedet dengesini ve anlayışını inceleyen araştırmalara ulaşılmıştır. (Karadağ, 2019: 213-239; Şener, 1970: 104-108).

Ancak konumuzun ana temasını içermeyen bu çalışmalara burada değinilmemiştir. Bu araştırma makalesinde ise mezâcir, mefsedeti önleyici tedbirler bağlamında kaleme alınmıştır.

Aslında mezâcir, ilâhî ve beşerî hukuk sistemlerini de (cezâ ve medenî hukuk) temellendiren bir terimdir. Hukuk sistemlerinin bir bölümüne tekabül eden, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ismiyle bilinen son dönem Osmanlı Medenî Kanunu’nda mezâcire ilişkin küllî kâideler vardır. Bu kaideler; “Zarar-ı âmî def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur. Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur. İki fesâd teâruz ettikde ehaffı irtikâb ile a’zaminin çaresine bakılır. Ehveni şerreyn ihtiyar olunur. Def-i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır. Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur.” ifadelerinde yer almıştır. (Atf Bey, 1327/1910: 33-39; Pekcan, 2003: 268-269).

³ Zecir kelimesinin *Kitâbü’l-ayn* lügat kitabının 1,2,3,4,6,7,8. ciltlerinde yirmi beş yerde mevcudiyeti tespit edilmiştir. Bu kavram, Şâmîle programında farklı lügat kitapların sekiz yüz sekiz yerinde zikredilmiştir.

Bu kavâid-i külliye Osmanlı Medenî kanununun 19, 26-31. maddeleri arasında bulunmaktadır. Mezâcir; *usûlü'l-fıkıh* kitaplarında zecr kelimesiyle anılmıştır.⁴ (Cessâs, 1414/1994: 1/299; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, 1403/1983: 2/217).

Bu araştırma makalesinin amacı; akademik literatürde yeterli derecede yer almayan, usûlü'd-dîn'in bir bölümünü içeren mezâciri, onun Kur'ân'daki ve kadim vahiy geleneğindeki mefsedeti engelleme yönünü ve yöntemlerini analiz etmektir. Mezâcir kelimesi def-i mefâsidi, def-i masiyeti, def-i mazarratı vb. terimleri içeren bir kavram olduğundan makalenin muhtelif yerlerinde bu terkiplere yer verilmiştir. Ancak bu çalışma; konunun ana temasını oluşturan mezâcir terimi çerçevesinde kaleme alınmıştır.

1. Mezâcir'in Mahiyeti

Araştırma makalesinin buradaki sınırları şöyle belirlenmiştir. Önce, mezâcirin mahiyeti bağlamında, zecr kelimesi etimolojik açıdan ele alınmıştır. Akabinde mezâcirin Kur'ân'daki kullanımı ve muhtevası incelenmiştir. Sonrasında ise mezâcir kelimesinin usûlü'd-dîn kapsamında analizi yapılmış, kadim vahiy geleneğindeki konumu tahlil edilmiştir.

1.1. Mezâcir'in Etimolojisi

Mezâcir (مَزَجِرَاتٍ مَزَجِرٍ; زجر) kökünden türeyen (Râgıb, 1412/1991: 1/378) bir terim olup müfredi مَزَجِرَةٌ kalıbında gelmiştir. Bu kavram; bir olguyu yasaklamaya teşviki, defetmeye daveti kapsamaktadır. İlmin cehaleti defetmesini, zikrullah'ın şeytanı kovmasını anlatan ifadelerdeki defetmek ve kovmak sözcükleri mezâcir kapsamında ele alınmıştır. (Halîl b. Ahmed, 6/61; Ömer, 1352/1933: 2/974). Sem'ânî (öl. 489/1096) zebûr (zbr) kelimesinin zecir kavramıyla anlamdaş olduğuna işaret ederek Hz. Dâvûd'a vahyedilen Zebûr'da da mezâcirin varlığına dikkat çekmiştir. (Sem'ânî, 1/386).

Ayrıca bu sözcüğün (زجر) nasihat, kehanet, menetmek, yasaklamak, azarlamak, cezalandırmak, bağırarak ve şiddet uygulayarak defetmek anlamları bulunmaktadır. (Râzî, 1/135; İbn Manzûr, 1414/1994: 4/318-319). Yukarıda zevâciru'l-Kur'ân terkipleri ifade edilen mezâcir; *Tefsir Terimleri Sözlüğü*'nde "gıybetten, kötü zandan, cinayet ve malları haksız şekilde yemekten vb. hususlardan sakındırmayı" içermektedir. (bk. Demirci, 285). Mefsedet kavramının yerine mazarrat teriminin kullanıldığı da belirtilmiştir. (Şener, 1970: 105).

1.2. Mezâcir'in Kur'ân'daki Kullanımı ve Muhtevası

Mezâcir, beş âyette muhtelif kalıplarda yer almıştır. Bu kavramın türevleri kerim kitabın مَا فِيهِ ٧ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ٦ (es-Sâffât 37/2), فَأَنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ٥ (en-Nâziât 79/13; es-Sâffât 37/19), وَقَالُوا مَجْنُونٌ ٨ وَأُذْجِرُ ٨ (el-Kamer 54/9) âyetlerinde zikredilmiştir. (Râgıb 1/551). Kelâmullah'ın es-Sâffât 37/19 ve en-Nâziât 79/13. âyetlerinde bulunan زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ terkinin İsrâfîl'in sadece tek bir seslenişini, haykırışını, sur sahibinin son üfleyişini

⁴ Şamile programının *Usûlü'l-fıkıh* bölümü tarandığında seksen altı yerde zecr kelimesinin zikredildiği görülmektedir.

⁵ "Oysa bu dönüş bir seslenmeye bakar."; bk. es-Sâffât 37/19.

⁶ "Kötülükten men edenlere."

⁷ "Andolsun ki tuttukları yoldan vazgeçecek nice haberler onlara geldi."

⁸ "Bunlardan önce Nûh'un kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişti. O kulumuza 'delinin biri' deyip onu yalancı saydılar ve o görevinden alıkondu."

ihtiva ettiği nakledilmiş, âyetteki رُجْرَةٌ sözcüğü sesleniş, haykırış ve son üflemiş kelimeleriyle tefsir edilmiştir. Meleklerin bulutları sevk edişine delalet eden (Mukâtil, 1423/2003: 3/604, 4/575; Yahyâ b. Sellâm, 1425/2004: 2/822, 826) zecr terimine öfke anlamı da verilmiştir. (Mâverdi 6/196). Kerim kitabın es-Sâffât 37/2. âyetindeki الرَّاجِرَاتِ isminin bulutları ve yağmuru sevk eden meleklerle tekabül ettiği belirtilmiştir. (Mâtürîdî 1426/2005: 8/544). Bu âyetteki الرَّاجِرَاتِ kelimesinin nebilerin ve âlimlerin; haramları, günahları ve kötülükleri insanlara yasakladığına tekabül ettiği ifade edilmiştir. (Semerkandî, 3/135).

Kur'ân-ı Kerim'in el-Kamer 54/4. âyetindeki مُزْجِرٌ kelimesine masiyetin yasaklanması, küfürden/şirkten uzaklaştırma, öğüt ve nasihat anlamlarının verildiği belirtilmiştir. (Mücâhid, 1410/1989: 1/634; Mukâtil, 4/177; Semerkandî, 3/370; Kurtubî, 1384/1964: 17/128). Aynı sûrenin dokuzuncu âyetinde geçen وَالزَّجْرُ sözcüğünün ise Hz. Nûh'un davetinde ve tebliğinde yaşandığı gibi Hz. Muhammed'in davetinin ve tebliğinin de hakaretle, sebbetmeyle (sövme) ve ölümle tehdit edilerek engellendiğine delalet ettiği nakledilmiştir. (İbn Ebû Zemenîn, 1423/2002: 4/317; Vâhidî, 1415/1994: 1/1046; Sem'ânî, 1418/1997: 5/310). Bu âyetteki zecr kelimesinin; sebbetme, hakaretle ve tehditle engelleme anlamlarında yorumlandığı görülmektedir.

Bu bağlamda âyetlerde geçen zecir kavramının ve türevlerinin muhtevasının; öğüt, nasihat, sesleniş, haykırış, öfke, engellenme, mefseletin ve masiyetin yasaklanması, küfür ve şirkten uzaklaştırma, bulutların ve yağmurun bir yerden diğer yere sevk edilmiş anlamlarını kapsadığı müşahede edilmektedir. Mezâcir'in muhtelif kalıplarda yer aldığı ve burada zikredilen âyetler bazı tefsirlerde zevâcirü'l-Kur'ân kavramıyla izah edilmiştir. (bk. Sa'lebî, 1422/2002: 8/139; Vâhidî, 3/521; Sem'ânî, 4/391; Begavî, 1417/1997: 7/33; İbnü'l-Cevzî, 1422/2002: 3/535; Kurtubî, 15/62).

1.3. Kur'ân Bağlamında Mezâcir'in Usûlü'd-Din Çerçevesinde Tahlili

Mefâsidi defetme anlamını taşıyan mezâcire değinmeden usûlü'd-dîn teriminin sınırlarını ve kapsamını analiz etmek gerekir. İtikâdi konuları temel alan kelâm sahasında kullanılan usûlü'd-dîn kavramı sadece iman esaslarına hasredilmiştir. Râgıb el-İsfahânî ise inanç esaslarını içeren usûlü'd-dîn teriminin mahiyetini daha geniş perspektifte tefsirinde kaleme almıştır. Usûlü'd-dîn teriminin; Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe iman gibi inanç esaslarının yanı sıra ibadet, muâmelât, ahlâk ve mezâcir gibi fikhî alanları da kapsadığı belirtilmiştir. (Râgıb, 1420/1999: 1/30-31).

Usûlü'd-dîn kavramının itikâdi esaslar ve fikhî konular çerçevesindeki mahiyetinde önemli nüans vardır. İman esaslarındaki usûlü'd-dîn; fûrû'd-dîn gibi münâzaraya (benzerlik, paralellik ve karşıtlık) gündem oluşturacak bir fûrû' sahası söz konusu değildir. İnanç esasları bütün peygamberlerde değişmeyen, şeriat farklılığına ve neshe maruz kalmayan, peygamberlerin tamamının dininin (İslam) aslıdır. Fakat fikhî sahasının dercettiği ibadet, muâmelât, ahlâk ve mezâcir konularının usûlü'd-dîn bölümü olduğu gibi fûrû'd-dîn kısmı da mevcuttur. Bu bağlamda ibadet, muâmelât, ahlâk ve mezâcirin hem usûl (usûlü'd-dîn) hem de fûrû' (fûrû'd-dîn) sahaları vardır.

İbadet, muâmelât ve mezâcirde nebilerin tamamının şeriatinde aynı olan, neshe maruz kalmayan ilâhî emirler olduğu gibi şeriat farklılığına tekabül eden, neshe maruz kalan farklı ilâhî mesajlar da vardır. Usûlü'd-dîn, neshe maruz kalmayan, nebilerin tamamının şeriatlerinde aynı olan ilâhî vahiyleri içerirken; fûrû'd-dîn neshe maruz kalan, şeriat

farklılığına tekâbül eden, nebilere indirilen ilâhî vahiylerdeki farklı mesajları ihtiva etmektedir. Mefsedeti, masiyeti, mazarratı önleme emri nebilerin tamamının şeriatlerinde mevcutken; mefsedeti, masiyeti ve mazarratı engelleme yöntemleri Allah'ın elçilerinin şeriatinde farklıdır. Asıl olan mefsedeti, masiyeti, mazarratı önlemektir; fûrû' olan ise onları engelleme yöntemidir. (şeriat farklılığı için bk. Çıtır, 232-247).

Burada üç âyet çerçevesinde mezâcirin usûlü'd-dîn alanına işaret edilmiştir. Bu âyetler "Allah insanlardan bazılarını, bazılarıyla defetmeseydi yeryüzüne bozgunculuk (kaos, kargaşa) hakim olurdu." (el-Bakara 2/251); "Allah insanlardan bazılarıyla, bazılarını def etmeseydi, Allah'ın isminin çokça zikredildiği manastırlar kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi (harap olurdu)" (el-Hacc 22/40) ve "Zinaya yaklaşmayın, zira o (zina) çok büyük bir kötülüktür." (el-İsrâ 17/32) ifadelerini ihtiva eden lafızlardır. (Bu âyetlerin detaylı izahları için bk. Çıtır, 2023: 243, 327-336).

Kerim kitabın el-Bakara 2/251. âyeti delil gösterilerek müminlerin; fâsık, fâcir, kâfir ve müşrik toplulukları defetmesiyle yeryüzünün bozulmasını engellediği beyan edilmiştir. Bu âyet mü'minlerin yeryüzünü ıslah etme; fâsık, fâcir, kâfir ve müşrik toplulukların ifsat etme misyonunu üstlendiğine işaret etmektedir. (Taberî, 1420/2000: 3/372-374). Yeryüzündeki mezâcirin; peygamberler, mücahitler ve mü'minler vasıtasıyla icra edildiği nakledilmiştir. (Mâtürîdî, 7/424).

İbn Abbâs (öl. 68/687-88) el-Bakara 2/251. âyetin; cinâyet ve küfür gibi mefsedetini iki yönüne delalet ettiğini beyan etmiştir. Bu bağlamda İbn Abbâs'ın, bu âyetin işaret ettiği zecir kavramını, yer ehlinin bozulması sebebiyle fesadın yeryüzünün umumuna yayılmasını engelleme minvalinde ele aldığı görülmüştür. (Mâverîdî, 1/321). Allah'ın; güçlülerin zayıfları yok etmesini engelleyerek toplumdan kötülükleri defetmek maksadıyla insan topluluklarını birbirleriyle meşgul ettiği ifade edilmiştir. (Kuşeyrî, 1/195). İbn Abbas'tan nakledilen başka bir görüşe göre Müslüman askerler; kâfirleri, müşrikleri defederek mü'minlerin öldürülmesini, mescitlerin ve ülkelerin harap edilmesini, yeryüzünün içindekileriyle beraber mefsedete uğratılmasını engellemişlerdir. (Vâhidî, 1415/1994: 1/361).

Mefsedeti defetmeyi içeren mezâcir, Allah'ın adının çokça anıldığı mabetlerin yıkılmasını engellemeyi de kapsamaktadır. Begavî (öl. 516/1122); el-Hacc 22/40. âyetteki Salavât, Biye'û, Savâmî'û ve Mesâcid ismiyle anılan mabetlerin Allah'ın isminin anıldığı, nebilerin namaz kıldığı mekânlar olduğunu belirtmiştir. (Begavî, 5/389). Nebilerin, mü'minlerin ve mücahitlerin müşrik ve kâfir topluluklarından teşekkül eden insanları defetmesiyle bu mabetlerin ayakta kaldığı, yıkılıp harap edilmesinin engellendiği, kadim namaz ibadetinin devamını sağladığı zikredilmiştir. (Begavî, 5/389; Râzî, 1420/2000: 23/229; Neseî, 1419/1998: 2/443).

Mefsedeti engellemeyi hedefleyen mezâcir; وَلَا تَقْرَبُوا lafzıyla başlayan âyetleri de ihtiva etmektedir. Allah'ın el-İsrâ 17/32. âyetteki وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَةَ ifadesiyle zinaya yaklaşmayı, zinanın karışmasını mümkün kılan sâiklere yaklaşmayı menettiği ifade edilmiştir. (İbn Kesîr, 1420/1999: 5/72). Âyette zinânın menedildiği, öpmek, dokunmak vb eylemlerin yasaklandığı, gözlerin ve ellerin zinasını avret mahallinin onaylamasına istinaden zinaya yaklaşımdan def-i mefâsitle uzaklaşmanın gerekliliği belirtilmiştir. (Mâtürîdî, 7/43).

Burada zikredilen üç âyet; dinin, aklın, malın, canın, neslin korunmasına zarar verecek mefsedenin mezâcirle engellenmesine davet eden lafızlardır. Zarûrât-i hamsenin

korunmasını sağlayan mezâcirin; usûlü'd-dînden kabul edilmesi, bu kavramın tüm nebilere indirilen vahiylerdeki mevcudiyetine delâlet etmektedir. Mezâcir'in fûrûu'd-din bölümü (mezâcirin mefseleti engelleme yöntemleri) ise muhtelif başlıklar altında bir sonraki bölümlerde incelenmiştir.

1.4. Kur'ân'a Göre Mezâcir'in Kadim Vahiy Geleneğindeki Konumu

Def-i mefâsidi ihtiva eden mezacire ilişkin ilk kelâm لا اله الا الله kelime-i tevhîdindeki لا harf-i nefyidir. Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) naklettiğine göre İbn Abbas, def-i mazarratı içeren mezacirin iki unsurunun küfür (şirk) ve cinayet (katl) olduğunu belirtmiştir. (Kuşeyrî, 1/195). Bu bağlamda Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına inanmak, şirk de ihtiva eden masiyeti defetmenin ilk şartıdır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, tevhid itikadını engelleyen şirk ve inkâr hareketini Hz. Nûh ve sonrası döneme atfetmektedir. (el-A'râf 7/59; eş-Şûrâ 42/13; Nûh 71/23; İbn 'Âşûr, 1404/1984: 25/51, 29/208).

Melekler, Hz. Âdem'in yeryüzü hilafetini kabullenip secde etmişlerdir. (el-Bakara 2/34). İblis ise Allah'ın Âdem'e secde edin emrine itaat etmemiş, kibre dayanan ırkçı tutumuyla isyan etmiştir. (el-Bakara 2/34). Bu bağlamda İblis'in Allah'ı inkâr edip ona şirk koşması söz konusu değildir. Hz. Âdem'in Allah'a itaat eden müslüman evlatlarına peygamber olarak gönderilmesine istinaden kadim vahiy geleneğinin ilk muhataplarının Hz. Âdem'in Müslüman çocukları olduğu belirtilmiştir. (Râzî, 6/372). Bu bağlamda Hz. Âdem'in risâletindeki ilâhî vahyin muhatapları onun Müslüman evlatları olması hasebiyle kadim vahiy geleneğinde mezâcire ilişkin ilk vahyin şirk ve küfür gibi itikâdî konuları kapsamadığı görülmektedir.

Ayrıca Hz. Nûh'un risâletle görevlendirildiği topluluklardan önceki insanlar arasında küfür (şirk) itikadının yaygınlığına dair Kur'ân'da herhangi bir âyet, peygamberimizden nakledilen herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Bu bağlamda def-i mefâsidin konusu olan mezâcire ilişkin kadim vahiy geleneğindeki ilk yasaklamanın Hz. Âdem' ve Hz. Havvâ'ya hitaben el-Bakara 2/35. âyetindeki *ولا تقربا هذه الشجرة فتكونا من الظالمين* "...*şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.*" ifadesinin *ولا تقربا* lafzıyla gerçekleştiği müşahede edilmektedir.

Def-i masiyeti ihtiva eden mezâcire konu olan bir diğer hususun ise Hz. Âdem'in iki oğlu arasında gerçekleşen cinayet (katl) meselesi olduğu nakledilmiştir. Buna göre burada mezâcire konu olan birinci mesele medeni kanun kapsamındaki sahih nikâh akdinin şartlarını taşımayan bir evliliğe (Kâbil'in evlilik tercihi) teşebbüstür. (Taberî, 10/25; Râzî, 11/339). Diğeri ise bir canın katledilmesiyle neticelenen irtikâptır. Ağaca yaklaşmama ve cinâyet meselesi Kur'ân'da zikredilirken Kâbil'in evlilik tercihi sadece İslam tarihi ve tefsir kaynaklarında nakledilmiştir. (Taberî, 10/25; Râzî, 11/339; Harman, 1996: 14/376-378).

Hz. Âdem'e vahyedilen ilâhî mesajlarda haksız yere insan öldürmenin yasaklandığına dair Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hz. Âdem'in öldürülen oğlunun katledilmesinin öncesinde el-Mâide 5/28. âyette bahsedildiği gibi *"Allah'a yemin olsun ki sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin rabbi Allah'tan korkarım."* ifadesi, haksız yere bir insanın canına kıymanın menedilmesini ihtiva eden def-i mefâsidi içeren mezâcirin kadim vahiy geleneğinin ilk peygamberi Hz. Âdem'e vahyedilen sahifelerde de varit olduğunu göstermektedir.

Bu âyette Hz. Âdem'in katledilen oğlunun, cinayet (katl) hususunda ben Allah'tan korkarım demesi, mezâcirin ilk sahifelerdeki mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu cinâyet meselesinin Hz. Âdem'in evlatlarıyla ilişkili olmadığı İsrâiloğullarından iki adam arasında gerçekleştiği de aktarılmıştır. (Nesefî 1/441). Taberî (öl. 310/923) ise şeytanın ve meleklerin bulunmadığı bir ortamda, cinayetin Hz. Âdem'in iki evladı arasında gerçekleştiğine dair rivayeti ve görüşü daha isabetli bulmuştur. (Taberî, 10/208-209).

Yukarıda elde edilen verilere göre; kadim vahiy geleneğinde def-i masiyetin konusu mezâcirin ilk gündemini ağaca yaklaşmama ve cinayetin yasaklanması gibi hukûkî ve fikhî meseleler oluşturmuştur. Ayrıca insanlığın, def-i mefâsidin konusu mezâcire ilişkin yaygın ilk sorunlarının, akaide yönelik meselelerde olduğunu belirten; bu asırlarda tevhid inancını öteleyen küfür ve şirk gibi meselelerin bulunduğuna işaret eden bir karine de bulunamamıştır.

Tevhid inancını yok etmeye yönelik mefsedenin defedilmesine ilişkin mezâcirin Hz. Nuh'a, Hz. Hûd'a, Hz. Sâlih'a ve sonraki asırlarda gönderilen nebilerle inzal edilen ilâhî mesajlarda varit olduğu görülmektedir. Bu asırlarda def-i mefâsidi ihtiva eden mezâcire dair peygamberlere gönderilen ilahî vahiylerin tevhide dair ortak dil ve üslûbu ise "...sizler için Allah'tan başka ilâh yoktur." (el-A'râf 7/59, 65, 73) kelâm-ı kadimde vücut bulmuştur.

2. Kur'ân Perspektifinde Mezâcir ve Mefsedeti Önleme Yöntemleri

Birinci bölümde kaleme alınan konu başlıkları (etimoloji hariç), genelde mezâcirin usûlü'd-dine ilişkin kısmına tekabül etmektedir. Burada analiz edilen konu başlıkları ise mefsedeti ve masiyeti önleyici tedbirleri içeren mezâcirin, fûrû'd-din bölümüne delalet etmektedir. Mefsedetin önlenmesinde eylemin niteliğine, niceliğine ve neticelerine göre kutsal kitaplardaki lafızlarda farklı ve opsiyonel metotlar önerilmiştir. Bu bölümde mefsedet, mazarrat ve masiyeti önleyici tedbir bağlamında değerlendirilen mezâcirde güzel söz ve davranışın gücü, af ve ihsanın gücü, sedd-i zerâî, kefâretler, hadler ve cihat metodu Kur'ân perspektifinde ele alınmıştır.

2.1. Kur'ân'a Göre Mezâcir'de Güzel Söz ve Davranışın Gücü

Mezâcir konusunda nebevî metodun en etkili yöntemlerinin ilki, peygamberlerin tebliğ görevini içeren güzel sözün gücüdür. Yeryüzünde mezâcirin icrasında en güzel söz لا اله الا الله kelâm-ı kadimdir. Bu çerçevede kelime-i tevhid, arzdaki mefsedet, masiyetin ve kötülüklerin önlenmesini temellendiren en etkili sözdür. Peygamberler bu etkili ve güzel sözü efradını cami ağıyarını mani bir şekilde en veciz, kolay, anlaşılır ve etkili bir yöntemle muhataplarına tebliğ etmişlerdir. Onların ortak dil ve üslûbu "...Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Ondan başka ilah yoktur... Ey kavmim (tebliğime karşılık) sizlerden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim ücretim beni yaratan Allah'a aittir. Aklınızı hiç kullanmıyor musunuz?" (Hûd 11/50-51); "Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Sizlerden herhangi bir ücret talep etmiyorum Benim ücretim âlemlerin rabbi Allah'a aittir."⁹ (eş-Şûrâ 26/108-109, 126-127, 144-145, 163-164, 179-180); "Andolsun Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur... dedi." (el-A'râf 7/59), "Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah yoktur... dedi" (el-A'râf

⁹ Bu kelâm-ı kadim; âyetlerde Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb'e atfedilmiştir.

7/65), “*Semud kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber olarak gönderdik. Ey kavmin Allah’a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilah yoktur... dedi.*” (el-A’râf 7/73) âyetlerinde vücut bulmuştur.

Hız. Musâ’nın lisanında etkili ve güzel söz, Firavun’a hitaben yumuşak bir üslûbla icra edilmiştir. Bu yumuşak yöntemle Hız. Mûsâ ve Hız. Hârûn’un risâletini Firâvun’un onaylaması, İsrâiloğulları üzerindeki zulmünü kaldırması ve azgınlığının önlenmesi hedeflenmiştir. Tâhâ 20/44. âyette belirtildiğine göre Allah, Hız. Mûsâ ile Hız. Hârûn’a Firâvun’un yanına varıp ona kendi risâletlerini açıklamalarını, Firavun’un azgınlık yapmaktan vazgeçmesini ve İsrâiloğullarına yapılan zulümleri kaldırmasını önermelerini emretmiştir. Bu zulmün önlenmesinde “*Firâvun’a gidin, O’nunla yumuşak bir lisanla konuşun. Belki öğüt alır yahut korkar.*” âyetinin belirttiği gibi nefislerin sevip hoşlanacağı, memnuniyet hissedip rahat edeceği yumuşak bir söz ve davranış (Sa’lebî, 3/254) metodunun kullanılması tavsiye edilmiştir. Bu diyalogda korkudan önce latîf ve nâzik lisanla kalpte rağbetin (hevesin, arzunun, iştiyakın) sadır olması, akabinde kalp katılığının yumuşaması, korku ve tehditle gönlün sürûra ererek rahatlaması, (Mâverdi, 3/405) yöntemi takip edilmiştir.

Bu âyetin, tevhide davette yumuşak, latîf ve güzel sözün etkisinin önemine işaret ettiği görülmektedir. Firâvun’u ed-Dine (İslam) davet eden ilk insanlardan Hız. Mûsâ ve Hız. Hârûn’a yumuşak söz kullanması tavsiye edilmiştir. (Kuşeyrî 2/458). Bu yumuşak sözün bu tarz insanlara yapılan tebliğde en doğru iletişim yöntemi olduğu belirtilmiştir. (Ebû Zehre, 9/4730).

Mazarratı ve masiyeti önlemede güzel sözün gücünü anlatan ifadelerden biri de el-Bakara 2/83. âyettir. Sûrenin bu âyetinde insanlara güzel söz söylenmesi emir kipiyle anlatılmıştır. Âyetteki **حَسَنًا** kelimesiyle insanlara hoşgörülü davranışı, bağışlayıp affedici tavırları içeren güzel sözlerin tesiriyle onları iyiliklere sevk etmeye ve kötülüklerden sakındırmaya yönlendirilmesi amaçlanmıştır. (İbn Ebî Hâtim, 1419/1999: 1/161). Âyetin **حَسَنًا** kelimesi, güzel söz manasında **قَوْلًا حَسَنًا** terkihiyle tefsir edilmiş, güzel ahlâka ve güzel davranışa açık, net, etkili ve fasih teşvik mefhumunda yorumlanmıştır. (Abdüllatif el-Hatîb, 1383/1964: 1/15). İbn Abbâs, **حَسَنًا** kelimesiyle Hız. Muhammed’in risâletinin hak olduğuna müteallik doğru ve güzel sözün söylenmesinin kastedildiğini ifade etmiştir. (İbn Abbâs 1/12).

Def-i mefâsidi ihtiva eden mezâcirin sağlanmasında zalim sultanın huzurunda söylenen hak sözün en faziletli cihat olduğu hadis-i şerifte bildirilmiştir. **أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةٌ أَوْ أَمِيرٌ جَائِرٌ عَدْلٌ أَوْ حَقٌّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ** “*Cihadın en faziletlisi zalim sultanın ya da emîrin huzurunda adalet ya da hak kelimeyi söylemektir.*” (İbn Hanbel, 1421/2001: 17/228; Ebû Dâvûd, 4344). Buna göre Hız. Mûsâ’nın kardeşi Hız. Hârûn’la birlikte Kur’ân’da zulmiyle şöhret bulmuş Firâvun’un huzurunda yumuşak üslupla söylediği hak söz ya da adil söz en faziletli cihada tekabül etmektedir. Zalim sultanın huzurunda söylenen sözde kullanılan yumuşak üslup sözün güzelliğinin gücüne ve etkisine işaret etmektedir.

İnsanlarla doğru iletişimin nezaketli söz ve letafetli davranış yoluyla kurulabileceği belirtilmiştir. Bu yöntem sert kalplerin yumuşamasında latîf ve nazik sözlerin katkısını yansıtmaktadır. Yumuşak ve latîf sözün gücü “*Tatlı dil yılanı yuvasından çıkarır.*” atasözümüzle de özdeşleşmiştir. Güzel ve etkili sözün mefseleti defetme gücü divan edebiyatımıza da yansımıştır. (Tatcı, 2012: 149; Bilgin, 2020: 30).

“Söz ola kese savaşı, söz ola bitüre başı,
Söz ola agula aşı, balıla yağ ide bir söz”

Yunus Emre'nin divanında kaleme aldığı bu beyitte etkili ve güzel sözün savaşı sona erdirip sulh ve sükûneti sağlayacağı ifade edilmiştir. Bütün bunlar; mefsedeti, mazarratı ve masiyeti önlemede etkili ve güzel sözün, güzel davranışın katkısının gücüne delalet etmektedir.

2.2. Kur'ân Çerçevesinde Mezâcir'de Af ve İhsan Metodu

Yeryüzünde fitne ve fesadın yayılmasını başlatan, başta insan olmak üzere arzdaki tüm canlılara zarar vermeye sebep olan mefsedet, mazarrat, masiyet ve kötülüklerin engellenmesinde af yönteminin ve kötülüğün iyilikle önlenmesinin, nebevî bir metot olduğu görülmektedir. Bu yöntemle işaret eden âyetlerden bazılarının analizi önem taşımaktadır: “*Ey Habibim! Af yolunu tercih et. İyiliği emret ve (kendini bilmez) cahillerden yüz çevir.*” (el-A'râf 7/199).

Bu âyetin nüzûlü esnasında Cebrail'in Hz. Muhammed'e şöyle bir açıklamada bulunduğu nakledilmiştir. (San'ânî, 1419/1999; 2/105; Taberî, 13/330; Mâverdî, 2/288; Kuşeyrî, 3/617; Kurtubî, 7/345). **فَقَالَ جِبْرِيلُ «يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ** «*Ey Muhammed! Allah, sana zulmedenleri affetmeni, seni mahrum bırakanlara ihsanda bulunmanı ve seni mahrum bırakanlarla ilişkini kesmemeni sana emrediyor.*”¹⁰ (Taberî, 13/330; Mâverdî, 2/288; Kuşeyrî, 3/617; Kurtubî, 7/345). Âyetin tefsirinde nakledilen bu rivayet; mefâsitin, mazarratın, mâsiyetin, kötülüğün (zulüm) önlenmesinde af, ihsan ve kötülüğü yapanla irtibatın devamını sağlayan iletişim gibi üç unsurun canlı tutulmasını önermektedir. Bu üç unsurun; edebî ve ahlâkın güzelliklerini yansıttığı, ahlâkî erdemlerden sayıldığı kabul edilmiştir. (Kuşeyrî, 3/617; Kurtubî, 7/345). Âyetteki af, iyiliği emretme ve cahillerden yüz çevirmenin; şeriattaki kavâid-i külleyenin, kişisel (psikolojik) görgü kurallarının ve pratik uygulamaların temelini oluşturduğu belirtilmiştir. (Reşîd Rızâ, 1410/1990: 9/444). Def-i mefâsidin ve def-i mâsiyetin gerçekleşmesinde şeriatin küllî kaidelerinin, edeb ve ahlâka dayanan pratik uygulamalarının etkili olduğu beyan edilmiştir.

Mezâcir'in iyilikle savılmasının nebevî metot olduğuna ilişkin diğer âyet ise şöyledir: “*İyilikle kötülük bir değildir. Sen kötülüğünü (seyyie) en güzel davranışla def et. O zaman seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse candan bir dost oluverir.*” (el-Fussilet 41/34). Bu âyetle Allah'ın, cahil müşriklerin kötülüklerini erdemli ve affedici tavırla engellemesini; onların verdiği zararları sabırla karşılamak gibi en güzel davranışlarla defetmesini Hz. Muhammed'e öğütlediği bildirilmiştir. Ancak af ve ihsanın gücünün; müşriklerin suç işleyerek vermiş olduğu zararları engellemede yetersizliği anlaşıldığında savaş emri verilmiştir. (Taberî, 19/67). Bu âyete geçmişte yapılan kabahatlerin iyilikle önlenmesi anlamı da verilmiştir. (Mâtürîdî 7/491). Def-i mefâsit ihtiva eden mezâcirde af ve ihsan metodunun ifasında muhtelif yöntemlere müracaat edilmiştir. (Mâverdî, 4/66). Bunlar;

- Kötü kimselerin kötülüklerine göz yumularak görmezden gelinip yokmuş gibi davranılması.

¹⁰ Hadis kaynaklarında bu rivâyete ulaşım sağlanamamıştır. Ancak rivayetin; müfessirlerin, âyetin tefsirindeki kanaatini belirtmesine istinaden önem taşıdığı düşünülerek bu bölümde ele alınmıştır.

- b. Zalimliği, gaddarlığı, ahlaksızlığı ve rezaleti içeren fuhsiyatın barış ve güvenlik tedbirleriyle defedilmesi.
- c. Öğüt ve nasihat metodu kullanılarak kötülüklerin engellenmesi.
- d. Hata yapma, günah ve suç işleme gibi kötülüklerin iyilikle yok edilmesi.
- e. Düşmanlara yol gösterme, dostlara ihtar (uyarma, akıl verme) metoduyla mukabelede bulunulması gibi hususları kapsamaktadır.

Bazıları; Hz. İsa'nın "Sizden biriniz yüzünüzün iki tarafından birine tokat atarsa, (tokat atana) hemen öbür yüzünüzü çevirin. İnsanlara bu dini savaşla değil, sözle anlatın." (Matta, 5/39; Luka, 6/29) sözünü istidlâl ederek Hıristiyanlık dâhil her şeriatte mezâcirin mevzu bahis olmadığını zikretmiştir. Hz. İsa'ya atfedilen bu sözün kötülüğe kendi neviyle mukabele etmeyi değil de affa teşvik ettiği, kötülüğe katlanmayı önerdiği iddia edilmiştir. Buna mukabil mezâcirin sadece savaşla icra edilmediği sözle de yerine getirildiği, Hıristiyanlıkta da mevcudiyeti bildirilmiştir. Râgıb; Hz. İsa'nın mesajlarını, duyurularını, ilanlarını mezâcirlere yaptığını beyan etmiştir. (Râgıb, 1/30-31). Kur'ân-ı Kerim; "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür. Fakat kim bağışlar ıslah ederse onun eciri Allah'a aittir." (eş-Şûrâ 42/40) âyeti affetmenin; mefsetedi, mazarratı, masiyeti engellemede ve kötülükleri düzletmede ıslah hareketi olduğunu beyan etmiştir.

2.3. Kur'ân Bağlamında Mezâcîr'de Sedd-i Zerâ'i Yöntemi

Zerâ'i; iyi-kötü, olumlu-olumsuz, pozitif-negatif ne olursa olsun başka bir şeye ulaştırın vasıta demektir. İstilahta ise, şer'an yasaklanan hususa götüren vasıtaya zerâ'i denilmektedir. Zerâ'i kelimesinin seddi (set çekme); harama götüren yolları kapatma anlamı taşımaktadır. Buna göre **سد الزرائع**; mefsetede götüren vasıtaların yasaklanması manasına gelmektedir. Mefseted, haram veya mekruh çerçevesinde kalan, şer'an yasaklanmış hususları ifade etmektedir. Sedd-i zerâ'i, İslâm hukukunun kaynaklarını ihtiva eden şer'î delillerden biridir. (Şa'bân, 1996: 202).

Kur'ân'da sedd-i zerâ'i kavramına tekabül eden birçok âyet bulunmaktadır. (el-Bakara 2/168, 208; el-En'âm 6/153; el-A'râf 7/206; en-Nûr 24/21). Bu bölümde **ولا تقربوا** lafzının kapsamına giren sedd-i zerâ'i kavramı, kaleme alınmıştır. Def-i mefâsit içeren mezâcirin kapsamındaki sedd-i zerâ'i'yi ilgilendiren **وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ** "Yetimin malına yaklaşmayın. Ancak (yetim)'in malına onun rüşt çağına ermesine kadar (yetimin malını koruyup artırmak şartıyla) yaklaşabilirsiniz." (el-En'âm 6/152; el-İsrâ' 17/34) âyeti yetimin kendisine tevarüs kalan servetine haksız yere yaklaşılmasını men etmektedir. Malın korunması zarûrât-i hamseden kabul edilmesine istinaden başka insanların malına haksız bir şekilde yaklaşılması memnû olsa da rüşt çağına ermeyen yetim; kendini savunma açısından toplumun en zayıf halkasında bulunduğu için onun haklarının korunmasına ilişkin Kur'ân'da müstakil âyet tahsis edilmiştir. Ayrıca miras kalan servetini koruma noktasında zayıf kalan yetimin malına ilişkin insanların aç gözlülüğü daha kuvvetlidir. (Cessâs, 1405/1985: 2/361, 5/26; Mâverdî, 2/287, 3/241). Yetimin malının kullanılmasında, en güzel davranışı içeren ve fedakârlığı gerektiren ihsan metodu tavsiye edilmiştir. İhsân yöntemi muhtelif yorumlara mevzu bahis edilmiştir. (Cessâs, 5/25, 27; Mâverdî, 2/187, 3/241).

- a. Yetimin, kendisine tevarüs eden servetini yönetebilecek büyüklüğe erişip sermayesi kendine teslim edilinceye kadar velisi ya da vâsisi tarafından malının muhafaza edilmesi.

- b. Yetimin malının artmasını sağlamak amacıyla ticarete kullanılarak muhafaza edilmesi.
- c. Velilik ya da vâsîlik mükellefiyetinin ücrete tabi olmamasına istinaden yetimin malını ticarete kullanan velinin ya da vâsînin kendi lehine komisyon alıp kâr etmemesi.
- d. Fakir olan velinin yetimin malından ma'rûf ölçüde faydalanması, zengin velinin ise faydalanma yoluna gitmemesi, yetimi muhtaç duruma düşürerek haddi aşmaması.
- e. Yetimin malının aslının korunup, fûrûuyla (semeresiyle) yatırım yapılması. Bu durumda yetimin malını korumakla mükellef veli bu yatırımdan ma'rûf ölçüde yararlanabilmektedir. Bu âyette yetimin malı üzerindeki mefsedetin, zarar ve masiyetin önlenmesine yönelik yetimin malına haksız yaklaşmanın defedilmesi, sedd-i zerâ'î metodunun def-i masiyet içeren mezâcirdeki tesirini göstermektedir.

Sedd-i zerâ'î'yle ilintili diğer âyet ise **وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَىٰ** “Zinâyâ yaklaşmayın...” (el-İsrâ’ 17/32) lafz-i celilidir. Râgıb, zinaya yaklaşmanın neticesini şöyle izah etmiştir: “Bir olguya yakınlık o nesneye ülfeti oluşturur, ülfet muhabbeti doğurur. Muhabbetin temellendirdiği sevgi insanı sevdiği şeye karşı kör ve sağır eder. Bu durum çirkine karşı körlüğü, harama karşı sağırlığı oluşturur. İyiliğe davete sebep olan vasıtalar emredildiği gibi kötülüğe davete neden olan araçlar haram kılınmıştır. Bu bağlamda Peygamberimizin “Gözler zina eder.” (İbn Hanbel, 16/484) hadisi bu duruma işaret etmektedir. Gözlerin bakışı ülfeti oluşturur, ülfet muhabbete davet eder, muhabbetin temellendirdiği sevgi irtikâbı (günah işleme) gerektirir, bu durumda gözlerin bakışı zinânın başlangıcını oluşturur.” (Râgıb, 151-153). Zinâyâ yaklaşmamayı Kur’ân-ı Kerim şöyle açıklamıştır. “Mü’min erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar... Mü’min kadınlara söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar...” (en-Nûr 24/30-31).

Cessâs (öl. 370/981); “Gözler zina eder, gözün zinası bakmaktır, dil zina eder, dilin zinası konuşmaktır, eller zina eder, elin zinası dokunmaktır, ayaklar zina eder, ayakların zinası yürümektir.” (İbn Hanbel, 7/29, 14/218, 438, 15/191, 16/484, 531) hadisindeki zinâyı hakiki manada değil mecâzi anlamda zina ismiyle tanımlamıştır. Buradaki haramın anlamının hakiki zinadaki haramın manasını taşımadığı belirtilmiştir. (Cessâs, 3/96, 120, 5/173).

Sedd-i zerâ'î'yle bağlantılı diğer bir âyet ise **وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ** “Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın...” (el-En’âm 6/151) ilâhî mesajdır. İster alenen isterse gizli olsun **الْفَوَاحِش** kelimesinin ahlak dışı tüm eylemleri kapsadığı zikredilmiştir. Ayrıca *fevâhiş* sözcüğünün zinaya tahsis edildiği, alenen meyhanede bulunma ve istisrâr (gizli cariye edinme), evlenilmesi haram kılınanlarla alenen nikâhlanma ve gizli-saklı zina yapmak, gizli olarak hamr (alkol) kullanmak fiillerini ihtiva ettiği ifade edilmiştir. Âyette geçen kötülüklerin aleniyetinin organların amelleri, gizli olanın ise kalbin itikadı olduğu nakledilmiştir. (Mâverdi, 2/186; Mâtürîdî, 4/313-314). Âyetin; müslümanın haramlarla arasına mesafe koyması gerektiğine delalet ettiği bildirilmiştir. Bu âyette karşıt cinslerden erkek ve kadının halvet (ıssız yerde baş başa kalma) durumunun zinaya yaklaşmaya vasıta olmasından dolayı menedildiği belirtilmiştir. (Mâtürîdî, 4/312). Âyetin enest ilişkileri, iki kız kardeşi bir nikâhta toplamayı yasakladığına işaret ettiği bildirilmiştir. (Cessâs 4/195). Mezâcirin; çirkin işlere, kötülüğe ve mefsedete giden yolu kapatan, şer’î delillerden kabul edilen sedd-i zerâ'î yöntemini, mefâsidi önleyici tedbir çerçevesinde kapsadığı görülmektedir.

2.4. Kur'ân'a Göre Mezâcir'de Kefâret Metodu

Kefâret kavramı ke-fe-ra kökünden türemiş, bir nesneyi, olguyu, meseleyi örtmek, bürümek anlamlarını taşıyan bir mastar olup tazminat, ceza manalarını ihtiva etmektedir. İstîlâhî çerçevede günahı örtüp günahın kendisiyle bağışlandığı fiilleri eda etme, işlenen suçun telafisi için tespit edilmiş mâlî ya da bedenî müeyyidelerin yerine getirilişini ifade etmektedir. Günah ve hataları silip yok edici dem (kurban), sadaka, köle azad etme, oruç tutma gibi davranışlar kefâretin muhtevasını oluşturmaktadır. (İbn Manzûr, 1414/1994: 5/144; Taberî, 1/361-369; Mâverdî, 2/43-44; Kurtubî, 6/208; Akbulut, 2003: 167-181). Kefâretin mâlî yönüne takabül eden ceza tazminattır (garâmât). Tazminat ise suç (cinâyet) işleyene uygulanan bir mezâcirdir. Garâmât'ten (tazminat) maksat sevap elde etmekten ziyade suçun işlenmesinde caydırıcı nitelik taşımasıdır. (Ebüssüüd, 8/217).

Kur'ân-ı Kerîm; bazı mefsedet, masiyeti, kötülüğü ve çirkinliği kefâret yöntemiyle engellemeyi hedeflemiştir. Def-i mefasid içeren mezâcir konusunda cezalandırma yöntemi olarak kullanılan kefâret metodu; masiyetin ve mefsedet engellenmesi amacıyla kullanılan cezalandırmaların en hafifine tekabül etmektedir. Bu konuda beş âyet dikkat çekmektedir. Bu âyetlerde kısasa bedel, kasıtlı yemin, ihramlıyken av hayvanlarını öldürme, hataen bir mü'minin öldürülmesi ve zihar gibi kötülüğe karışanların kefâretle tecziye edilmesi vardır. Bunlar kötülüğü defetmeyi hedefleyen âyetler olarak mezâcirin konusunu içermektedir. Mezâcir'de kefâret metotlarından biri de katl ve yaralama meselesine yönelik kefâretlerdir. Bu duruma ilişkin âyet şöyledir:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ فِصَاصًا فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُ

“(Tevrat'ta İsrâiloğullarına) cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalarda kısas farz kılınmıştır. Kim kısıstan vazgeçip (katili) bağışlarsa, bu bağışlama o kimse için kefâret olur...” (el-Mâide 5/45).

Bu âyette öldürme ve yaralamalara ilişkin uygulanacak cezalandırmanın kısas olduğu belirtilmektedir. Kur'ân kısas uygulamasını, Hz. Mûsâ'nın risâletinde İsrâiloğullarına gönderilen Tevrât üzerinden anlatmıştır. Ancak öldürmelere ve yaralamalara dair müeyyide uygulanması konusunda Tevrât'ta kısas haricinde diyet ve kefâret gibi opsiyonel başka ceza uygulamasının olmadığı nakledilmiştir. Kur'ân ise öldürme ve yaralamalarda rahmet saikiyle diyet uygulamasını da maktûlün varislerine hak olarak vermiştir. Bu âyette söz edilen kefâretin; öleni ve yaralananı veya onların velilerini kapsadığına; sadece yararlananlara tahsis edildiğine; öldürme ve yaralama eylemini gerçekleştiren suçlu günahkâr ihtiva ettiğine dair muhtelif görüşler beyan edilmiştir. Kefâretin, katledilenin velisine (katili affeden) hasredildiği de belirtilmiştir. Yaranın kefâreti, yaralananın mükâfatının Allah'tan olduğu belirtilerek verilen sadaka kadar günahların bağışlanacağı nakledilmiştir. Buradaki kefâretin affeden, kısas talep eden ya da diyet isteyen kimseyi içerdiği, kefâretin katile; mükâfatın affedene olduğu ifade edilmiştir. (Taberî, 10/361-369; Mâverdî, 2/43-44; Kurtubî, 6/208).

Mezâcir'de kefâret metotlarından biri de yemin akdinden rüçû etmektir. Yemin; sözlükte güç, kuvvet, sol el, bereket ve and içme anlamlarını taşımaktadır. (İbn Manzûr, 13/458-459). İslam hukuk alanında bir şeyi, sözü ya da hakkı müspet ya da menfi açıdan Allah'ın ismini veya sıfatlarını anarak kuvvetlendirmektir. (Zuhaylî, 1409/1989: 6/588). Aşağıdaki âyette yemin kefâreti gündeme alınmıştır.

katl suçunu hataen işleyen kimse de cezâ-i müeyyidelere maruz bırakılmıştır. Bu durumu anlatan âyet şöyledir:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ

“Hataen hariç bir mü’minin (diğer) bir mü’mini öldürmesi caiz değildir. Kim bir mü’mini hataen öldürürse mü’min bir köle âzat etmesi, maktûlün varislerine diyet ödemesi gerekir. Ancak maktûlün ailesinin başışlaması istisnâdır. Eğer maktûl mü’min olmakla beraber düşman bir kavimden ise öldürenin bir köle âzat etmesi gerekir. Eğer öldürülen sizinle aralarında anlaşmalı bir kavim ise maktûlün ailesine diyet vermesi ve mü’min bir köle âzat etmesi gerekir. Bunlara da gücü yetmeyen Allah’a tevbesinin kabûlü için arka arkaya iki ay oruç tutması gerekir...” (en-Nisâ 4/92).

Kasdî olmayan, tedbirsizlik neticesinde hataen meydana gelen katl olgusunun kefareti; öldürülen mü’min ise köle azat etme ve diyet, maktûl mü’min olup düşman bir kavimden ise köle âzat etme, maktûl ile katil aralarında anlaşmalı bir topluluktan ise diyet ve köle âzat etmeyi ihtiva etmektedir. Bu müeyyidelere gücü yetmeyen kimsenin iki ay peş peşe oruç tutması katl meselesinin kefareti olarak telakki edilmiştir. Ancak maktûlün vasisine ya da velisine af hakkı verilmiştir. (Şâfiî’, 1427/2006: 2/633-642).

Def-i mefâsiti içeren mezacirin konularından biri de zihâr suçunun müeyyidesini ihtiva eden kefaretlendir. Zihâr terimi ze-he-ra kökünden türemiş bir kelimedir. Istilâhî bağlamda bir kimsenin karısını veya onun bedeninin bir bölümünü nesep, emzirme veya nikâh yoluyla kendisine ebediyen haram kılınan bir kadına benzetmesidir. (Bilmen, 1985: 179). Zihâr İslam öncesi cahiliye Arap toplumunda teşekkül eden bir boşama şeklidir. Bir kimse karısına *“sen benim için ananın sırtı gibisin.”* dediğinde talak gerçekleşmiş, o kimsenin zihâr ile boşadığı hanımıyla tekrar evlenmesi imkânsız hale gelmiş ve bu talak kadının aleyhine işlemiştir. İslam zihâr boşama uygulamasını kaldırmakla bir mafsedi engellemiştir. Bu kötülükten caydırmak için kefaret metodunu getirmiştir. (Kurtubî, 1/197; Ateş, 1996: 364). Bu kefarete; karısını zihâr yoluyla boşayan kimseye boşadığı hanımıyla tekrar nikâhlanma imkânı sunmuştur. Bu durum çirkin helal kabul edilen boşanmanın engellenmesini, boşanmış kadının aleyhine işleyen sürecin ortadan kaldırılmasını ve bu tarz boşanma teşebbüslerinden caydırıcılığı sunmaktadır. Aşağıda zikredilen âyetler zihâr yöntemiyle eşini boşayan kimseye kefarete müeyyidesiyle boşadığı karısıyla tekrar nikâh akdi yapma imkânı sağlamaktadır.

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنْ اللَّهُ سَمِعَ بِصِيرِ
الَّذِينَ يَظَاهَرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الَّتِي وَلَدْنَهُمْ وَأَنَّهِنَّ لَأُفْرُؤُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُؤٌ
غَفُورٌ
وَالَّذِينَ يَظَاهَرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تَوْعُظُونَ بِهِ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامَ سَبْتَيْنِ مَسْكِينًا ذَلِكَ لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ
اللَّهِ

“Seninle kocası hakkında tartışan ve (kocasını) Allah’a şikâyet eden kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı sözlerinizi işitiyor. Çünkü Allah her şeyi işitendir, görendir. Sizlerden karılarına zihâr uygulayanların karıları asla onların anaları değildir. Onların (zihâr uygulayan kocaların) anaları ise sadece kendilerini doğuran kadınlardır. Hakikat şu ki, onlar yalan

ve çirkin bir söz söylüyorlar. Muhakkak ki Allah affedendir, başlıyandır. Karılarına zihâr uygulayıp da sonra söylediklerinden dönenlerin, onlara (karılarına) dokunmadan önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Sizlere verilen nasihat işte budur. Allah'ın yapıp ettiklerinizin tamamından haberi vardır. Buna (köle âzat etmeye) güç yetiremeyenler, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da (iki ay oruç tutmaya) gücü yetmeyen kimse altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resulüne imanınızın göstergesidir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. İnkârcular için elem verici bir azap vardır.” (el-Mücâdele 58/1-4).

Ayette zikredilen köle azad etme, peş peşe iki ay oruç tutma ve altmış fakiri doyurma gibi kefâretler mefseleti önleyici tedbirler çerçevesinde kötülüğü engellemede mezâcirin rolünü göstermektedir. Kefâretin iki yönü dikkat çekilmektedir. Birincisi; kefâretin, işlenmiş bir suçta ya da günaha karşılık bedel olmasıdır. İkincisi ise vaktinde eda edilememiş bir ibadetin karşılığı olarak başka bir ibadete tekâbül etmesidir. Bu başlık altında; işlenen suçun ya da günahın bedeli olan kefâret analiz edilmiştir. Mezâcir'in kefâret metodunda; diyet, fakirleri doyurma ve giydirme, oruç tutma, köle azad etme, kurban gibi ceza-i müeyyideler bulunmaktadır. Bu müeyyidelerin bazıları mâli bazıları ise bedenîdir. Bunların her biri masiyeti ve mazarratı önlemede tedbir kabilinden mezâcirin muhtevasını içermektedir.

2.5. Kur'ân Çerçevesinde Mezâcir'de Hadlerin Konumu

İslam hukuk sahasındaki suçlar; katl (öldürme), cerh (yaralama), hırsızlık, zina, alkol kullanma, kazif (zina iftirası), yol kesme ve İslam dinini terk etmeyi içeren irtidat, hakkında âyet ya da hadis bulunmayan, içtihadî yöntemle takdirin hâkime bırakıldığı ta'zîr gibi irtikaplardır. (Akşit, 2011: 79-89; Akbulut, 168). Cezalar ise had, kısas, diyet, kefâret gibi müeyyidelerdir. Bu cezaların temel hedefi zarûrât-i hamse denilen akıl, din, can, nesil ve malın korunmasıdır.

Ceza-i müeyyidelerin genel amacı ise suçun aleniyetini, yayılmasını engelleyici tedbir olarak toplumsal vicdânî yapıyı muhafaza etmektir. Ceza-i müeyyidenin özel amacı ise irtikâbî önlemek, suçluyu terbiye ve ıslah etmektir. (Bardakoğlu, 1993: 7/472; Akbulut, 169). Bu kısımda suçun caydırıcılığında en ağır ve etkili ceza-i müeyyidelerden hadlerin konumu mezâcir çerçevesinde ele alınmıştır.

Hadler; Kur'ân'ın âyetleriyle belirlenmiş suçların değişmez cezalarını ihtiva etmektedir. Bu cürümlerin cezalarının değişmezliği Allah'ın haklarına karşı işlenmiş irtikaplardan olması hasebiyledir. Allah'a karşı işlenen suçlar ise hırsızlık, zina, şarap içmek ya da sarhoş olmak, kazif, yol kesme ve İslam dinini terk etmeyi içeren irtidatı kapsamaktadır. (Kâdihân, 1310/1892: 111, 467).

Hırsızlığın cezası el-Mâide 5/38; yol kesmenin cezası el-Mâide 5/33; zina yapanların cezası en-Nûr 24/2, en-Nisâ 4/15; kazif'in cezası en-Nûr 24/4. âyetlerde belirlenmiştir. Bu suçlardan hırsızlık malı muhafazaya, yol kesme malı ve canı muhafazaya, zina nesli muhafazaya, şarap içmek ve sarhoşluk akli muhafazaya, kazif ise insan onurunu zedeleyen namus kavramına yönelik ihlalleri ihtiva eden cürümleri içermektedir. Bunların tamamı insanın temel haklarını ihlal eden irtikaplardır. İnsanın temel haklarını ihlal eden bu suçlar Kur'ân'da Allah'a karşı işlenen cürümler kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda insanın temel haklarını çiğneyen bu irtikaplar Kur'ân'da en ağır ceza-i müeyyidelere söz konusu olmuştur. Hırsızlığın müeyyidesi el kesme; zinanın cezası

celde; yol kesmenin cezası ise mala yönelik olanlarda el kesme cana yönelik olanlarda suçu işleyeni katletme şeklinde tezahür etmektedir. Yol kesmeler de had cezasını gerektirdiği için af söz konusu değildir.

Hadlerde cezaların değişmezliği söz konusu olduğundan hukuki tahlillere ihtiyaç bulunmamaktadır. Ancak bu cezaların uygulanmasında irtikâbın ispatını gerektiren deliller hukuki tahlilleri gerektirmektedir. Hadlerde cezaların niteliği ve yönteminden ziyade suçun ispatının niteliği ve yöntemi fikhî tahlillere mevzu bahis olmuştur. (Akşit, 73-74, 181-197, 212; Akbulut, 167-181). Bu bağlamda mezâcirde hadlerin konumu; mefasidi, mazarratı, masiyeti, kötülükleri, irtikâbı, günahları önleyici tedbirler çerçevesinde kaleme alınmıştır.

2.6. Kur'ân Bağlamında Mezâcir'de Cihat Yöntemi

Bütün peygamberlerin risâletle görevlendirildikleri kavimlerinin ortak sorunu olması saikiyle mefsedeti ve masiyeti önlemede cihat, usûlû'd-dinin bir cüz'ü kabul edilmiştir. Cihadın el-Bakara 2/251, Âl-i İmrân 3/146¹² ve el-Hacc 22/40. âyetlerine istinaden peygamberlerin tamamının şeriatinde varit olduğu belirtilmiştir. (Râgıb, 1420/1999: 1/30-31). Bu bağlamda mefsedet ve masiyet devam ettiği müddetçe Müslümanların tamamı cihattan sorumlu tutulmuşlardır. Ancak mezâcir'de cihadın, opsiyonel metotları vardır. (Cihadın gerekçeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Salmazzem-Bingöl, 2016: 237-239).

Mefsedeti engellemede cihadın opsiyonel metotlarını şöyle izah etmek mümkündür. İyiliğin tebliğ edilerek yaygınlaştırılması, kötülüğün defedilmesi için çabalamak bir cihat yöntemidir. Zalim bir sultanın huzurunda hak sözü söylemek, bir kötülüğün el ile düzeltilmesi, güç yetirilmezse lisan ile düzeltilmesi buna da takat yetmezse kalp ile buğz edilmesi bir cihat metodudur. (Müslim, İman, 80; Nesâî, Cihâd, 48). Bu bağlamda mü'minin iyiliği yaygınlaştırmada ve kötülüğü defetmede Kur'ân ve sünnete mutabık, helal sınırları dâhilinde meşru her faaliyeti, cihadı ihtiva etmektedir.

Mefsedeti önleme açısından mezacirin cihat yöntemi üç meselede analiz edilmiştir. Bu meselelerden birincisi; insanın kendi nefsiyle mücadelesini amaçlayan cihadın ferdî (kişisel) boyutudur. İkincisi insanların yaşadığı toplumların içerisinde gerçekleşen masiyeti önlemeyi hedefleyen cihadın ictimâ (toplumsal) cihetidir. Bu madde bir üst paragrafta izah edilmiştir. Üçüncüsü ise insanın şahsını ve içerisinde bulunduğu toplumu aşan, uluslararası platformda mazarratı def etmeyi ihtiva eden cihadın; devletlerarası ilişkileri ilgilendiren yönüdür. Uluslararası platformdaki gündemini devam ettiren, güncel olgu çerçevesinde Gazze meselesi buna örnektir.

Bu çerçevede cihadın ferdî boyutuna istinaden insanların nefisleriyle yapmış olduğu mücadeleler vardır. Kur'ân insanların nefislerine vesvese veren (şeytan)'dan (en-Nâs 114/4) bahsetmektedir. Peygamberimiz ise “Şeytan kanım dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır. Ben onun içinize bir şey atmasından korkuyorum.” (Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; Müslim, Selâm, 23).¹³ buyurmaktadır.

Kur'ân ve hadisin belirttiği gibi şeytanın insanın nefesine verdiği şüphe, tereddüt, kuruntu, gizli söz, kişinin içinden geçen düşünceyi ihtiva eden vesveseler insanın iç

¹² “Nice nebiler var ki onlarla beraber birçok Allah'a kulluk eden kimseler savaştılar. Allah yolunda kendilerine isabet edenlerden dolayı yılmadılar, zafiyet göstermediler, boyun eğmediler, Allah sabredenleri sever.”

¹³ إِنَّ الشَّيْطَانَ يُجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَلْعَنِي فِي أَنْفُسِكُمْ مِثْلًا

dünyasında gizlenmiştir. Bu vesveseler; insanın zihninde gayr-i ihtiyârî ortaya çıkan, kişiyi kötü ve faydasız davranışa sevk eden, kaynağı belirsiz ve bulanık fikir, düşünce ve kuruntuyu içermektedir. İnsan; nefisini kıskırtan bu tür olumsuz olgularla mücadele etmek durumundadır. Bu olgu; müslümanın nefsiyle de mücadelesini ihtiva eden cihadın başka bir yönüne dikkatleri celbetmektedir. Bu husus “*Müccâhid; Allah yolunda nefisine karşı mücadele edendir.*” (İbn Hanbel, 39/375-386)¹⁴ hadisinde vücut bulmuştur. Genelde insanların özelde Müslümanların nefisleriyle mücadelelerinde yetersiz kalması bu makalede belirtilen masiyetin, mazarratın, mefsedetın ve diğer kötülüklerin teşekkülüne sebebiyet vermiştir. Buraya kadar anlatılanlar; cihadın insanların ferdi ve içtimai çerçevede eda etmesi gereken yönüne delalet etmektedir.

Bir de uluslararası platformda cereyan eden mefsedet, mazarrat ve masiyeti önlemeyi ihtiva eden mezâcirin (zararı def etme) cihat yönteminin; müessis nizam Müslüman devletlerin sorumluluğunu gerektiren yönü vardır. Bu bağlamda cihat; uluslararası diplomasinin en şiddetli, en çetin yönünü oluşturan silahlı savunmayı da kapsamaktadır. Güncel bir olgu çerçevesinde Gazze’deki cinayetleri, katliamları içeren mefsedet, mazarrat ve masiyete hâvî mezâcirin icrasında cihadın rolü önem taşımaktadır. Cihat, Kur’ân’ın önerdiği bir mezâcir olarak milletlerarası mefsedet, mazarrat, masiyet ve suçları önlemeyi de ihtiva eden bir olgudur.

Bugün batıda hükümetlerin bazıları siyonist İsrâil’in devlet terörü ve soykırım politikalarına destek verirken aynı ülkenin vatandaşları sporcular, sanatçılar, akademisyenler; üniversitelerde, futbol sahalılarında, şehirlerin merkezlerinde ve buldukları her platformda İsrâil’in Filistin’deki zulümlerini protesto edip Gazzeli Müslümanlara destek olmaktadır. İnsanlığın vicdanı bu tür soykırım ve terör suçlarını reddetmektedir. (İsrâil’in yaptığı soykırım ve terör eylemlerine dair detaylı bilgi için bk. Arı, 2023: 16-38). Bu bağlamda din ve ırk gözetmeksizin tüm dünya ve insanlık; soykırıma tepki vermeli, bu soykırımın durdurulması için harekete geçmelidir.

Tüm insanlığı tehdit eden İsrâil’in soykırıma yönelik terör eylemlerinin durdurulması için mezâcirin cihat metodunun, DEAŞ gibi terör ve merdiven altı örgütlerin inisiyatifine de bırakılmadan müessis nizam Müslüman ülkeler tarafından gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Müslüman devletlerin soykırım vb. suçların caydırıcılığına ilişkin silahlı savunma sistemleriyle ve güçlü ekonomileriyle zalimlere, mücrimlere, siyonist İsrâil gibi terör devletlerine cihadın etkisini hissettirerek mezâciri (zararı defetme) gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Zira mezâcir; insanlık suçu olarak addedilen savaş ve terör eylemlerinin, İslam’ın öngördüğü korunması zarûri olan değerleri tehdit etmesini önlemede, tüm insanlık için geçerli öneriler sunmaktadır.

Sonuç ve Öneri

Kadim vahiy geleneğindeki ilk ilâhî vahyin, el-Bakara 2/35. âyetindeki ... ولا تقربا هذه الشجرة ifadesiyle Hz. Âdem ve Hz. Havva’ya hitaben mezâcir konusunda olduğu müşahede edilmektedir. Mezâcir; def-i mefâsit, def-i masiyet ve def-i mazarrat gibi terkipleri ihtiva eden bir terimdir. Mefsedetı, mazarratı ve masiyeti önlemeyi, zararı defetmeyi, suça bulaşmayı ve günaha karışmayı engellemeyi, cürüm işlemekten caydırmayı içeren mezâcirde Kur’ân’ın belirlediği, tedricilik temelli muhtelif metotlar vardır. Bunlar; mefsedet, mazarrat ve masiyetin önlenmesini sağlayan güzel söz, af ve

¹⁴ الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ (الله)

ihsan, sedd-i zer'â'i, kefareter, hadler ve cihat gibi metotlardır. Bu yöntemler; mefsedet ve masiyetin niteliğine, keyfiyetine, mazarratına ve caydırıcılığına göre teşekkül etmektedir. Güzel söz ve davranışın, af ve ihsanın caydırabildiği masiyete bu iki yöntemin dışında cezâ-i müeyyide uygulamayı Kur'ân uygun görmemiştir.

İşlenen cürmün yaratılanlara verdiği zararın ve mefsedetın niteliğine göre Kur'ân cezalandırma metodu belirlemiştir. Kerim kitabımız; kefareter gerektiren suçlara had müeyyidesi gibi gayr-i âdil bir uygulamayı önermemiştir. Ancak Kur'ân bazı suçlarda caydırıcılıktaki etkisine göre hafif cezalandırma yöntemini kullanmıştır. Örneğin kısas cezası uygulanan katl (öldürme) meselesinde maktûlün velisi ya da vâsisine diyet ve af hakkı verilmiştir. Bu bağlamda Kur'ân perspektifinde mezâcirin temel hedefi; zararı, masiyeti ve mefsedetı engellemek; suç, günah ve cürümlerin işlenmesinin önlenmesinde caydırıcılığın gücünü tesis etmektir. Mezâcir'in ihtiva ettiği ceza-i müeyyidelerin; suçun aleniyetini, yayılmasını engelleyici tedbirler olarak toplumsal vicdânî yapıyı muhafaza etme amacına matuf olduğu görülmektedir.

Mezâcir'i; günümüz Müslümanlarına uygulanan baskıları, katliamları ve soykırımı ihtiva eden mefsedetı ve masiyeti önleyici tedbir bağlamında da tahlil etmek gerekmektedir. Çünkü Kur'ân Müslümanların öldürülmesini ve mabetlerinin harap edilmesini engellemeyi mü'minlere ve mücahitlere el-Bakara 2/251 ve el-Hacc 22/40. âyetlerde önermiştir. Bu bağlamda genelde Filistin'de, Doğu Türkistan'da, Myanmar vb. yerlerde özelde Gazze'de Müslümanlar insanlık tarihinin en büyük mefsedetı ve masiyeti kabul edilebilecek baskı, katliam ve soykırımı maruz kalmakta ve onların mabetleri yıkılıp yok edilmektedir. Uluslararası mefsedetın yaygınlaşmasını önlemede şu adımların atılması (önerilerin uygulanması) mümkündür.

İslam ülkeleri; uluslararası kurumsal bir yapı çerçevesinde, Kur'ân'ın mefsedetı önleyici tedbir kapsamında belirlediği cihat için bir fon tesis etmeli; usûlü'd-dinin bir cüz'ünü içeren cihat müessesesini DEAŞ vb. terör ve merdiven altı örgütlerin istismarından ve inisiyatifinden de kurtarmalıdır. Bu fon; Müslümanlar başta olmak üzere tüm insanlığa yönelik zulüm, katliam, kitle imha, soykırım vb. mefsedet, mazarrat ve suçların engellenmesinde kullanılmalıdır.

Tesis edilecek bu fon; Müslümanlara ve insanlığa yönelik katliam, kitle imha, soykırım vb. mefsedet, mazarrat ve suçları önleme organizasyonlarında Müslüman ülkelerin ekonomilerine verebilecek zararları da azaltacaktır. Uluslararası mefsedetın yaygınlaşmasını önlemede atılacak bu adımlar; zarar-ı defetmeyi içeren, usûlü'd-dinin bir cüz'ünü ihtiva eden, nebevî metot hüviyetini taşıyan mezâcirin yanı sıra Kur'ân'ın mefsedetı önleyici tedbir kapsamında belirlediği, usûlü'd-dinin bir cüz'üne hâvî cihat metoduna da işlevsellik kazandırmış olacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
BenzerlikTaraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: tek yazar (%100).
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: sole author (%100).

Kaynakça/References

- Akbulut, İ. (2003). "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar". <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629991> 52/1, 167-181.
- Akşit, M. C. (2011). *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık.
- Âlûsî, Ş. M. (1415/1995). *Ruhu'l-me'ânî*. thk. Ali Abdalbâri Atiyye. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Arı, Y. (2023). "Bir İnsanlık Suçu ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerekliğine Dair Bir Değerlendirme", *Dârulhadis İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5, 16-38.
- Ateş, A. O. (1996). *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Atıf Bey (1327/1910). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Kavâid-i Külliye Şerhi*. İstanbul; Mahmut Bey Matbaası.
- Bardakoğlu, A. (1993). "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Basrî, Ebû'l-Hüseyn (1403/1983). *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*. thk. Halîl Almîs. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Begavî, Ferrâ' (1417/1997). *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 5 cilt. b.y.: Dâru Tayyibe.
- Bilgin, A. A. (2020). "Yunus'un Sözü". *Türk Dili* 69/819.
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (1422/2002). *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zehîr b. Nâsır. 8 cilt. b.y.: Dâru Takvî'n-Necât, "Bed'u'l-halk 11"
- Bursevî, İ. H. (t.y.). *Rûhu'l-beyân*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Cessâs (1414/1994). *el-Füsûl fi'l-usûl*. 4 cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye.
- Cessâs (1405/1985). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî.
- Çıtır, A. (2023). *Kur'ân-ı Kerîm'de Dinin Birliği*. Bursa: Emin Yayınları.
- Demirci, M. (2009). *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ebû Dâvûd (t.y.). *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Ebû Zehre, M. (t.y.). *Zehretü't-tefâsîr*. 10 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Ebüssuûd Efendi (t.y.). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî.

Halil b. Ahmed (t.y.). *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahim es-Sâmirâî. 8 cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.

Harman, Ö. F. (1996). "Hâbil ve Kâbil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

Hatîb, A. (1383/1964). *Evdahü't-tefâsîr*. b.y.: el-Matba'atü'l-Mısıryye.

Hererî, Muhammedü'l-Emîn b. Abdullah el-Eremî el-'Alevî (1421/2001). *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fi ravâbî 'ulûmî'l-Kur'ân*. 33 cilt. Beyrut: Dâru Ravkî'n-Necât.

İbn 'Âşûr (1404/1984). *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye.

İbn Abbâs (t.y.). *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*. thk. Fîrûzâbâdî. Lübnan; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

İbnü'l-Cevzî (1422/2002). *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyye.

İbn Ebî Hâtim (1419/1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz.

İbn Ebû Zemenîn (1423/2002). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîz*. thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Akkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz. 5 cilt. Kâhire: el-Fârûkü'l-Hadîse.

İbn Hanbel, Ahmed (1421/2001). *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavûd, Adil Mürşid vd. 45 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' (1420/1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. 8 cilt. b.y.: Dâru Tayyibe.

İbn Manzûr (1414/1994). *Lisânü'l-'arap*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir.

İncîl (2003). Matta 5/39, Luka 6/29. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Kâdîhan (1310/1892). *Fetâvâ Kâdîhân*. Mısır: y.y.

Karadağ, B. (2019). "İslam Hukukunda Maslahat-Mefsedet Dengesi". *İslam Düşünce Araştırmaları*, 213-239.

Kinûcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddık Hân (1412/1992). *Fethu'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân*. 15 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asrıyye.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (1384/1964). *el-Câmi'u ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye.

Kuşeyrî, A. (t.y.). *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. 3 cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıryye.

Mâtürîdî (1426/2005). *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Mâverdî (t.y.). *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Mukâtil b. Süleyman (1423/2003). *Tefsîru Mukâtil*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 4 cilt. Beyrut; Dâru İhyâ't-Türâs.

Mücâhid b. Cebr (1410/1989). *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Neyl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîse.

Müslim b. Haccâc (t.y.). *el-Câmi'u's-sahîh*. Thk. Muhammed Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, "İman, 80", "Selâm, 23".

Nesâî (1406/1986). *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, "Cihâd, 48".

Nesefî, Ebü'l-Berekât (1419/1998). *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.

Ömer, A. M. (1352/1933.). *Mu'cemü'l-lügati'l-'arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Kahire: y.y.

Pekcan, A. (2003). *İslam Hukukunda Gâye Problemi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Râgıb el-İsfahânî (1412/1991). *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye.

Râgıb el-İsfahânî (1420/1999). *Tefsîru'r-Râgıb*. thk. Muhammed Abdülazîz Besyûnî 5 cilt. Tanta: Câmi'atü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb.

Râzî, Ebû Bekr (t.y.). *Muhtârü's-sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Râzî, F. (1420/2000). *Mefâtihi'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

Reşid R. (1410/1990), Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 12 cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyye.

Sa'lebî (1422/2002). *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Muhammed b. 'Âşûr. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

Salmazzem, M. & Bingöl, A. (2016). "Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(3), 229-246.

San'ânî, A. (1419/1999). *Tefsîru Abdürrezzâk*. thk. Dr. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer (1418/1997). *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim, Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. 6 cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan.

Semerkandî, Ebü'l-Leys (t.y.). *Bahru'l-'ulûm*. 3 cilt. b.y.: y.y.

Şa'bân, Z. (1996). *Usûlü'l-Fıkıh*. trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şâfiî (1427/2006). *Tefsîru İmam Şâfiî*. thk Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmîriyye.

Şener, A. (1970). "İslam Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, 104-108.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (1420/2000). *Câmi'u'l-beyân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle.

Tatçı, M. (2012). *Yunus Emre Divan*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Vâhidî (1415/1994). *el-Vasât fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Vâhidî (1415/1994). *el-Vecîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem.

Yahyâ b. Sellâm (1425/2004). *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Zuhaylî, V. (1409/1989). *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*. 10 cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.